

Entrevista a Joan-Carles Mèlich

Conversa l'entorn de l'ètica i la moral

| Marià Royo | Marita Navarro | Agnès Gradaïlla |

Cal parlar de comportaments ètics en els cursos de formació? No caldria parlar de responsabilitat ètica en l'exercici professional?

Pot un centre, com a organització, tenir un codi ètic en el seu PEC? És positiu homogeneïtzar les respostes a totes les possibles situacions amb feixos de normes i reglaments? No minva l'assumpció de responsabilitat individual i/o professional? I si un professor actua èticament davant d'un alumne al marge de la norma implícita en la cultura del centre? Què ha de fer la direcció en aquests casos?

Aquestes i altres preguntes van sorgir en l'entrevista informal, que vam tenir el plaer de compartir amb el professor Joan-Carles Mèlich durant gairebé dues hores, un autèntic plaer. Intentar transcriure tota la conversa és impossible. Us oferim un resum de les intervencions que us en poden donar una idea.

Des d'aquí volem agrair al doctor Mèlich la seva actitud receptiva als nostres dubtes i també aportacions, des de la nostra vessant pràctica de l'organització escolar.

Joan-Carles Mèlich és professor de Filosofia de l'Educació a

la Universitat Autònoma de Barcelona. Ha estat investigador del projecte «La filosofia després del Holocausto» del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC). Sobre aquest tema ha publicat, entre d'altres, *La lliçó d'Auschwitz* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001). El seu darrer treball és *Ètica de la compasió* (Herder, 2010).

A més de molts altres llibres i nombrosos articles també ha publicat *La educación como acontecimiento ético* (2000) (en col·laboració amb F. Bárceña) i *Transformaciones. Tres ensayos de filosofía de la educación* (2006). Una part important en els seus estudis és l'ètica. Un altre aspecte de la seva obra és la reflexió sobre l'educació. La figura del testimoni ocupa un lloc primordial.

JOAN-CARLES MÈLICH: L'últim treball important que he fet sobre el tema de l'ètica és un llibre que ha publicat l'editorial Herder i que es titula *Ètica de la compasió*. És un llibre no excessivament llarg però que m'ha representat molt de temps de pensar-hi. En aquest llibre dono molta importància a la diferenciació entre ètica i moral, tinc la sensació que no s'acostuma a tenir gaire clar.

Quan parlem d'ètica en general, no pròpiament d'ètica de les organitzacions, en primer lloc hem de saber de què estem parlant. Em sembla, pel que llegeixo o sento als mitjans de comunicació, que tot sovint les paraules ètica i moral s'utilitzen com a sinònims, però podríem i caldria establir una diferència significativa.

En filosofia, el sentit de les paraules depèn molt de l'autor que segueixes. De vegades es diu que l'ètica és la reflexió filosòfica sobre la moral, una mena de filosofia de la moral. En el llibre citat intento establir la diferència de manera molt simple.

Jo defineixo la moral com un marc normatiu, com una gramàtica, és a dir, com un conjunt de signes lingüístics i altres codis d'actuació. Un llenguatge que

dicta una sèrie de normes, i que és propi d'una cultura concreta en un moment determinat de la seva història. La moral, doncs, pot canviar, però d'una manera social. Una de les tasques fonamentals de l'educació és justament la transmissió d'aquest marc normatiu, actituds, hàbits de conducta, normes que jo anomeno moral. En definitiva, la moral és prescriptiva, et diu el que has de fer, el que està malament i el que està bé...

També és clar que, de moral, en té tothom perquè tothom viu en una determinada cultura. La moral és el resultat de l'herència cultural.

Els valors morals, per exemple, s'eduquen. No es pot educar sense educar en valors. Sempre eduquem en valors. Tothom té uns o altres valors. És per això que sempre dic que un ésser humà sense moral seria com un ésser humà sense llenguatge. El primer que heretem o que ens transmeten és una llengua materna, però aquesta llengua no és només una llengua en sentit estricte sinó que és també un univers simbòlic-normatiu. Una conseqüència de tot això és que quan es parla de codis deontològics s'hauria de parlar de codis morals i no de codis ètics: des de la meua perspectiva el codi sempre és moral.

MARIÀ ROYO: I com definir l'ètica?

J.C.M.: És difícil explicar-ho conceptualment. Si hagués de definir-ho amb una paraula diria: *resposta*.

L'ètica és una resposta a una demanda imprevista en una situació de radical imprevisibilitat,

en una situació única. Una resposta que mai no es pot generalitzar i que pot confirmar o pel contrari, posar en qüestió l'ordre moral. Actuar èticament és tenir cura de l'altre, preocupar-te per l'altre, per aquell o aquella que et demanda, i per això mateix l'ordre moral pot saltar pels aires.

Voldria posar un exemple: ja que parlem de tradició, en la nostra tradició judeocristiana tenim la paràbola del bon samarità (Lluc 10,30) Hi ha un individu, que no diu que sigui jueu però pel context se suposa que ho és, que està malferit i tres personatges passen per davant seu, un sacerdot, un levita i un samarità. El samarità ha estat educat en una moral que diu que el jueu és el seu enemic i no hauria d'ajudar-lo. En canvi, és l'únic que trenca la seva moral perquè és sensible al patiment de l'altre: és compassiu. D'aquí el nom del llibre *Ética de la compasión*. Compassió no en el sentit de posar-se en la pell de l'altre, això seria empatia, sinó al costat de l'altre, de qui pateix.

M.R.: Entenc que l'ètica, doncs, no respon a cap deure formal sinó a una emoció. Hume diu que ètica no és més que emoció.

J.C.M.: Exacte, estem en la línia de Hume, encara que a mi m'agrada més Schopenhauer.

M.R.: A mi més aviat m'agrada Kant, que amb l'imperatiu categòric posa límit a l'excés de permissivitat que hi hauria en el pur sentiment. El samarità actuaria «per respecte a la humanitat» que hi

ha al jueu ferit, per la dignitat que té com a persona.

J.C.M.: Però per al samarità el jueu ferit no és una persona, no té dignitat. En tot cas, Kant interpreta que en últim terme el samarità està actuant per deure, no per sentiment, però si el samarità actués per deure no ajudaria el jueu ferit. No, el samarità no actua per deure sinó per compassió, que és molt diferent. Per això, des de la meua perspectiva, Kant és un analista de la moral però no de l'ètica. Schopenhauer retreu a Kant la seva rigidesa quan vol limitar la resposta ètica. Per a mi és tot el contrari del que dius, és l'ètica, la resposta ètica, la que posa límits al deure moral.

D'altra banda, Hume parla directament de simpatia. En realitat les dues paraules, compassió i simpatia, tenen el mateix significat, només que provenen d'arrels diferents.

M.R.: Així doncs, fins a quin punt es pot educar la compassió?

J.C.M.: Rousseau deia que era innata. Tot sovint el que s'educa és la moral, el deure de tenir cura de la persona perquè «és persona». La resposta ètica, en canvi, no es fa en base a una classificació moral perquè de vegades aquesta classificació pot ser enormement perversa.

La pregunta clau per a la moral és: «qui és persona?». Kant diu que les coses tenen preu, per tant les coses es poden intercanviar; la persona, no. La persona té dignitat, mai no pot ser tractada com un medi és sempre un fi en ella

mateixa. Per a l'ètica la qüestió no és qui és persona, o qui té dignitat..., sinó qui pateix i si estic a l'altura del patiment de l'altre, si sóc sensible al seu sofriment. Què passa quan et trobes una moral que, per exemple, et diu els jueus no són persones? En el judici de Jerusalem, quan el fiscal li va preguntar a Eichmann, el tinent coronel de les SS responsable de la «solució final», com havia pogut enviar a la mort sis milions de persones, la seva resposta va ser: «Jo no he enviat persones a la mort, hi he enviat jueus». Per a ell, el seu codi moral avalava la seva actuació.

La pregunta ètica és, doncs: «qui pateix, qui em necessita, qui em demanda?». Sempre és un singular, no em demanda la humanitat. I la resposta ètica només val per a aquell singular, no es pot generalitzar. La generalització és típica de la moral, mentre que l'ètica és la resposta que jo et dono a tu, ara i aquí.

Es diu sovint que vivim un temps de crisi moral. Jo diria més aviat que vivim un temps de crisi ètica. Més que pecar per manca de moral pequem per excés de moral, un excés de codis deontològics, de normes, de lleis, de reglaments. Creiem que no cal preocupar-se èticament de l'altre, perquè tot està pautat.

Ara bé, que quedi clar que no estic en contra de la moral: la moral és ineludible. No hi ha ésser humà sense moral, perquè no hi ha ésser humà sense cultura. Però per desgràcia

sovint defugim les respostes ètiques, la compassió.

M.R.: Entre la moral i l'ètica crec que hi ha la responsabilitat. La moral explicita conductes però en canvi l'ètica et demana que responguis del que fas. La resposta que he de donar a un nen que té problemes no me la dirà mai un codi. Per tant, el concepte de responsabilitat té com dues cares: per una banda, si compleixes les normes no has de respondre del resultat, respon el que ha fet les normes. «Si veus un alumne que no va bé no cal que et sentis responsable si no ets el seu tutor». L'ètica, però, demanaria actuar amb sensibilitat, encara que vagi al marge o en contra de la norma establerta.

Segons una definició europea el professional ha de respondre del resultat de la seva feina. El treballador, en canvi, és responsable de complir la norma, no del resultat. Crec que a l'educació tot està tan reglamentat, que podríem dei-

xar de ser «professionals» i abandonar el que seria una resposta ètica davant una determinada necessitat. Això sí, complim amb la moral.

J.C.M.: Estic completament d'acord. La responsabilitat ve com a resposta. Jo intento fer una fonamentació filosòfica, i, vosaltres que esteu treballant sobre el terreny, m'assenyaleu com es concreta.

En els plans de formació es transmet tota la vessant moral però caldria contemplar aquestes franges, aquestes zones fosques de la moral, els instants d'indeterminació moral. En el llibre *Ètica de la compasión* parlo de zones obscures de la moral, àmbits d'indeterminació, fronteres, que implica que si vols ser un bon professional necessàriament hauràs de trencar quan calgui alguna norma per donar una resposta de manera singular.

MARITA NAVARRO: Crec que fins ara hem tingut unes normes que, explícites o no, ens han permès funcionar perquè

responien a una tradició. La moral estava sustentada en una cultura consolidada però el context social ha canviat molt, nous col·lectius, nous mitjans, noves situacions. La normativa tot i ser molt exhaustiva no inclou aquestes noves situacions. Això crea inseguretats, demana assumir responsabilitats. I el col·lectiu demana més normes, és una espiral perversa.

M.R.: Quina actitud hem d'adoptar, demanar a l'administració més normes? Jo penso que més aviat hem de demanar més autonomia. En aquests moments que parlem d'autonomia dels centres, ens trobem que hi ha professors que no en volen perquè diuen que els passen els problemes, que se'ls demana solucions a ells. Jo crec que el que hem de demanar és que cada centre tingui la seva pròpia cultura, adaptada a la seva realitat, al seu projecte, a les seves persones. I encara queda l'ètica personal, l'autonomia personal.

J.C.M.: L'ètica és injusta en el sentit que no pot tractar tothom igual. Com que no hi ha dos éssers idèntics i no hi ha dues situacions idèntiques, si vull atendre el teu problema pot ser que sigui injust. Mentre la moral diu que tots som persones, que tots som iguals, l'ètica diria tots som singulars, tots som diferents. La resposta ètica que jo dono a un alumne ha de ser diferent de la de l'altre. La resposta moral tendeix a generalitzar, en canvi la resposta ètica és única i no generalitzable.

Per entendre això cal distingir tres nivells, dels qual jo n'he estudiat dos:

- Un és el jurídic la *lleí escrita*, el reglament sota el qual una negligència et pot portar als tribunals.
- L'altre és el moral. Són les normes, els reglaments *no escrits*. Fins ara era bàsicament una tradició oral. El codi moral potser el pot establir l'Administració però hi ha d'haver un treball d'adaptació al projecte educatiu de centre. Ara que està tan de moda, es pot concretar en un codi deontològic, bé sigui per gremis professionals, bé sigui cultural de cada centre.
- I finalment l'*ètic*. Un àmbit que està en els marges, en els límits de la moral. Té a veure amb les relacions que estableixes amb els altres. Cal transmetre als futurs educadors o als que ja estan en exercici que hi ha un àmbit d'actuació que pot situar-se en l'àmbit ètic. Tornant a un altre exemple de l'evangeli, el de l'adúltera. Si recordeu, quan li diuen a Jesús seguint la llei de Moisès: aquesta dona que ha estat sorpresa en flagrant adulteri ha de ser lapidada, ell respon: «Qui estigui lliure de pecat que tiri la primera pedra». Això és una resposta ètica.

Una cosa és la moral, la llei no escrita, que jo crec que és necessària, que hi ha de ser, i una altra és la resposta en un moment

determinat, en un context, a un singular, a un nom propi. Mai cap llei, ni jurídica ni moral, no em pot dir què he de respondre a l'altre en una situació. És en aquest moment el lloc en el qual l'ètica fa la seva aparició...

Un autor molt interessant és Zygmunt Bauman, molt conegut per tot el tema de la modernitat líquida, té un llibre que es titula *Ètica postmoderna*, reeditat no fa gaire, i un altre d'entrevistes, *La ambivalència de la modernitat y otras conversaciones*. En el capítol 2 d'aquest darrer, «Ètica y valores», utilitza la paraula *moral* en el sentit que jo li diria ètic. Diu «Ser moral es no sentirse nunca lo suficientemente bueno». Justament això és ser ètic.

Mentre que ser moral és complir el deure, ser ètic és mai no ser ètic, és a dir, no tenir la consciència tranquil·la. Fixeu-vos, el nazisme, per exemple, lluny de tenir manca de moral el que tenia era un excés de moral, un excés de bona consciència.

I encara un altra cosa que també és molt difícil en la nostra societat, la resposta ètica si és ètica de veritat és una resposta que no espera compensació, és una donació gratuïta. Jacques Derrida parla d'aquest concepte de *donar*: si donar és donar i no intercanviar, que és comercial o econòmic, si donar és de veritat donar, repeteixo, aleshores qui dóna de veritat, dóna sense esperar res a canvi. «Jo sóc al teu costat i no tinc cap obligació de ser-hi».

M.N.: En un moment tan difícil hi ha molts centres

educatius que estan donant respostes ètiques. Conec una escola de Nou Barris amb una situació molt extrema, amb nens en situacions de marginació i perill d'exclusió on els mestres no es plantejen grans projectes estratègics però l'ambient de l'escola és tranquil, agradable, la canalla està ben atesa i el professorat està content de treballar-hi. A més, quan els preguntes per què estan contents responen: «perquè estic bé, perquè estic atenen uns nens que ens necessiten». Crec que aquests mestres estan salvant el sistema.

J.C.M.: Jo crec que els que treballem amb futurs mestres està be formar-los en aquest sentit, però també diria que un centre educatiu no dona respostes ètiques perquè una resposta només la pot donar un mestre, i no una institució. El que les institucions poden fer és deixar espai, per dir-ho així, a la resposta ètica.

M.R.: L'única forma que tenim de fer bons professionals és formar-los en sentit ètic, es posar-los al costat dels millors professionals, dels més ètics, dels que tenen més capacitat creativa i d'independència professional per actuar.

J.C.M.: Sí, això mateix, hi estic molt d'acord. Hi ha una paraula que hauríem de recuperar, i que no se m'interpreti malament, és la paraula *testimoni* que sovint ha estat pervertida per la paraula *exemple*. Es diu que els mestres han de donar exemple. Compte amb els exemples, a mi la paraula

exemplaritat em resulta incòmoda, és un acte de supèrbia, d'estar per sobre. És com dir: «Mira que bé que ho faig», m'erigeixo en un model. És un acte arrogant.

Durant vuit anys vaig estar al CSIC treballant sobre els supervivents dels camps de concentració nazis i vaig rebre molts testimonis. Ja sé que són situacions límit però els supervivents dels camps mai no et diuen que són exemple de res, sinó que aporten la seva experiència no perquè la imites sinó per tal que tu mateix siguis capaç de refer-la i de crear a partir d'aquí.

M.R.: Per tant, l'ensenyament d'aquesta ètica, tant si és per als alumnes com si es tracta de formar els professors novells, no es pot concretar en indicar el que cal fer en cada situació.

J.C.M.: Exacte. És que no es pot parlar de formar en competències ètiques perquè és una *contraditio in terminis*. Perquè mai no s'és competent èticament i voldria dir que algú que ja és competent ho transmet a un altre. Quan algú diu: jo soc ètic és el més antiètic que hi ha.

AGNÈS GRADÀLLA: A veure si ho entenc, els centres tenen unes instruccions que diuen com has d'actuar en determinades situacions, però després hi pot haver l'ètica de l'organització.

J.C.M.: No, l'ètica no, la moral. L'ètica no és mai de l'organització, l'ètica és la relació que jo estableixo amb un altre. És una relació cara a cara amb l'altre. Les organitzacions tenen

deixen a reduir l'ètica a la moral. Amb això no vull dir que la moral sigui dolenta, ni res que s'hi assembli, però sí insistir que l'ètica és una resposta d'un singular a un altre singular que mai no es pot institucionalitzar.

A.G.: Així quan parlem de cultura de l'organització estem parlant de moral?

J.C.M.: Sí, jo defensaria això.

A.G.: D'acord, però jo sóc directora i sí que puc actuar èticament com a directora.

J.C.M.: No, actues com l'Agnès, no com a directora. No sé si el meu plantejament és bo o dolent però com a mínim és un plantejament que no es fa sovint i que trenca alguns esquemes. La frase «Jo com a directora actuo èticament» no m'agrada; jo diria: «Com a directora compleixo una legislació, jurídica, normativa i com a directora compleixo una deontologia del centre i després com a Agnès, en aquesta situació irrepensible, he de donar resposta a la teva demanda singular». L'Agnès és directora, òbviament, però la resposta ètica no la dona l'Agnès com a directora perquè aleshores ja seria una resposta que es podria establir a priori, que es podria concretar en un codi, en una normativa. L'Agnès, com a directora, ja sap què ha de respondre perquè té un codi normatiu que li diu quins són els seus deures, quines són les seves obligacions. L'ètica és una altra cosa.

A.G.: Posem un cas concret: un professor falta uns dies a classe sense justificació i jo com a directora he de cursar un comunicat perquè

sigui sancionat, és el que em diu la norma. Però jo sé que té unes circumstàncies personals i, per tant, em salto la norma i li dic que no s'amoïni. En aquest moment estic actuant èticament. Com a directora o com a persona?

J.C.M.: Aquesta seria la que, en el meu llibre *Ètica de la compasió anomeno situació ètica*. Jo crec que l'Agnès no és un monòlit, té diverses cares, és directora, és mare, és tieta, és ciutadana, és una dona, té una experiència. Hi ha una sèrie d'Agnès. Si hi ha ètica hi ha un conflicte sempre, tu com a directora tens unes obligacions i com a directora l'has de sancionar però justament perquè hi ha una cosa que anomenem *ètica*, se't planteja un conflicte entre l'Agnès que és singular i l'Agnès que és representant de l'administració i aleshores has de decidir. És clar, si no vols tenir problemes primarà l'Agnès *directora* que l'ha de denunciar, i això és una actitud jurídicament i moralment perfectament acceptable. Ara bé, l'Agnès singular entrarà en conflicte entre la norma i la resposta a la situació concreta. I assumiràs el repte d'actuar *en el marge* de la norma. És un jo davant d'un altre, no és un jo que decideixo perquè tinc unes determinades conviccions, sinó perquè l'altre et trenca. Això és molt important. L'ètica trenca la moral, la posa en qüestió. Tu pots ser una persona amb una moral impecable i un bon dia t'apareix aquesta persona i et dius: «Jo aquí no puc complir la llei perquè si la compleixo enfonso aquesta persona, m'he de saltar la llei». Saps

que això et pot suposar una sanció de l'Administració, però te la jugues. Ser ètic és jugar-se la atenent a allò que l'altre em demana, i, és clar, hi ha molta gent que no se la vol jugar.

M.N.: Aquesta actitud ha de poder ser transmesa perquè potser no fem aquest pas, no ho reflexionem i ens quedem en l'estadi moral. Jo crec que les organitzacions també podem avançar, crec que sí que podem propiciar aquesta actitud. Potser les organitzacions no són estrictament subjectes de l'ètica però poden ser propiciadores de l'ètica. Un director pot ser propiciador d'actituds ètiques de cara a les persones de l'organització. Si davant de les situacions que el professorat et planteja recorres sempre al reglament, tanques aquesta dimensió. L'organització pot ser més propiciadora de singularitats, de respostes ètiques i aquesta actitud pot formar part de la cultura.

J.C.M.: M'està interessant molt el que em dieu: jo mai m'ho hauria pensat. Quan vaig rebre el correu de la Marita pensava que no hi podia aportar res, però estic molt content perquè veig que la meua concepció pot trobar aplicacions en àmbits que no m'havia plantejat.

Creo que un bon mecanisme per treballar això és a través de la *narrativa*, més que a través de grans teories. L'ètica no es pot transmetre *teòricament*. Un exemple que tothom coneix el trobem a la pel·lícula *El club de los poetas muertos*. Per atendre bé l'altre, s'ha de transgre-

dir la norma i donar una resposta ètica. El professor se la juga i l'organització no ho tolera. Això també s'ha de dir als mestres, als directors, als inspectors...

M.R.: Jo diria que la professió docent s'exerceix en un ambient que planteja moltes situacions ètiques, moltes, incloent-ne de més profundes fins i tot que en el cas dels metges. Dóna peu a estils, a actituds ètiques personals, creatives i també a conflictes.

J.C.M.: Hem de defugir, però, que sembli que ens carreguem la moral, tant si parlem d'educar infants com d'administrar professors. S'ha de transmetre una moral i s'ha de dir «això es fa així», és a dir, s'ha de transmetre uns valors, unes actituds i unes normes, un saber estar. Educar és transmetre un univers moral, un marc normatiu, un conjunt de valors, i tot això està molt bé i s'ha de fer, però al costat d'això s'ha de plantejar que hi ha aquesta responsabilitat ètica, singular, que tot sovint suposa fer saltar pels aires el codi, posar-lo en qüestió i jugar-te-la. Si només és una norma que no està escrita ningú et dirà res, si a més a més és una normativa del Departament encara te la jugues molt més, aquí la responsabilitat ètica és molt més dura.

Moltes gràcies.

**Marià Royo
Marita Navarro
Agnès Gradailla**